

Josip Korošec

ZANIMIVI KULTNI PREDMETI V NEOLITU JADRANSKEGA KULTURNEGA KROGA

V danilski kulturni skupini so doslej bili najdeni izredno zanimivi predmeti, ki jih moremo tako po obliki kakor tudi po njihovem kulturnem namenu označiti kot faluse. Poleg že večkrat na raznih mestih obravnavane kultne vaze¹ so to skoraj edini plastični predmeti, ki jih nahajamo v tej kulturni skupini, ki pa poleg tega ne predstavljajo nikakršne možnosti za njihovo praktično uporabo.² Po prvih fragmentaričnih najdbah je bilo samo domnevano, da bi ti predmeti mogli predstavljati faluse.³ Kasneje se je izkazalo, da je bila prvotna domneva popolnoma upravičena.⁴

Oblika falusov je dokaj preprosta. Baza, spodnji del ali postament je koničen in votel⁵, zgornji del pa cilindričen in polno delan, medtem ko je zaključek ali vrh različno oblikovan. Sodeč po nekem primeru (T. I, 4) baza ni morala vedno biti konična, temveč je bila tudi cilindrična, vendar pa votla. Ornamentika, uporabljena na teh predmetih, je imela čisto okrasni namen, podobno kakor na kulturnih vazah. Tako imamo posamezne primere falusov, ki so brez kakršnekoli ornamentike (T. I, 1), drugi imajo zopet ornamentirano samo bazo (T. I, 2; T. II, 3; T. III, 1, 2; T. IV, 4) ali spodnji del, medtem ko so tretji ornamentirani zopet po vsej površini (T. I, 2; T. II, 1; T. VI, 1, 4, 7). Žal imamo premajhno število toliko ohranjenih primerov, da bi mogli soditi ali je bil na enem primeru eroten ornament ali pa imamo tudi kombinacijo raznih motivov. Najbolj pogostni so šrafirani trikotniki, predstavljeni v pasovih, pa tudi posamezni spiraloidni motivi, predvsem na spodnjem delu postamenta. Poleg tega so pa tudi še drugi ravnočrtni ornamenti.

Kakor je že omenjeno, je falus v osnovi vedno enak, samo njegov zgornji del močno variira. Tako imamo primere, kjer je zgornji del

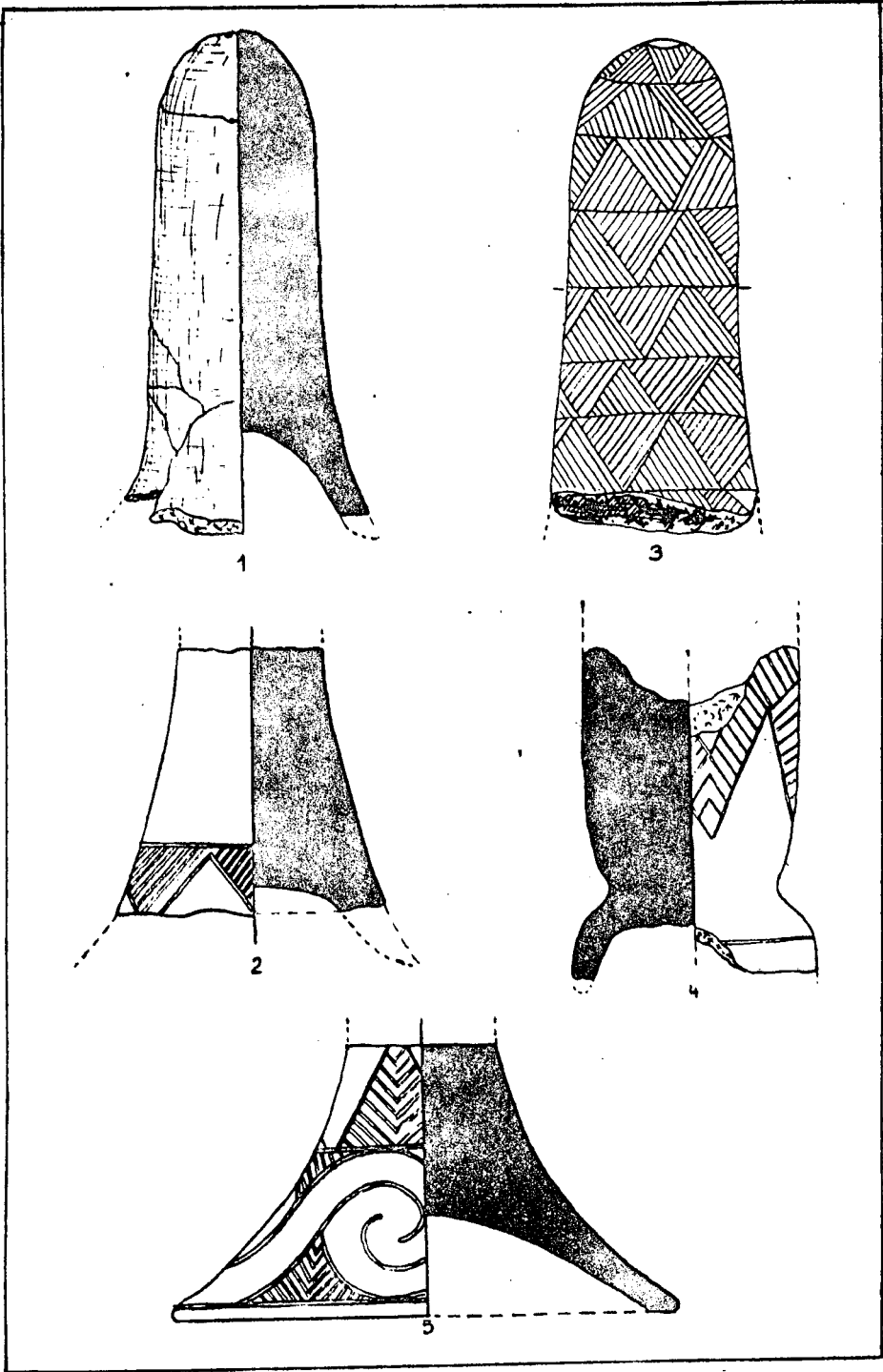
¹ J. Korošec, Neolitska naseobina u Danilu Bitinju, Zagreb 1958/59, 55 sl. — J. Korošec, Danilo in danilska kultura, Ljubljana 1964, 28 sl. — Š. Batović, Neolitske posude kulturne iz Smilčića, Arheološki vestnik IX—X/1958—1959, 79 sl. — Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIV, 1952, 74 sl. — Ibid.

² Med predmete, ki niso mogli imeti praktičnega namena, spadajo tudi še nekateri drugi, predvsem keramični predmeti.

³ J. Korošec, Neolitska naseobina u Danilu, 60, 140 sl.

⁴ J. Korošec, Danilo in danilska kultura, 26 sl.

⁵ Ni izključeno, da obstajajo tudi druge oblike spodnjega dela falusov, kar doslej še ni bilo ugotovljeno.

Sl. 1—5. Danilo (zmanjšano za $\frac{1}{3}$)

navadno polkrožno oblikovan (T. I, 1, 3; T. VI, 1, 7). Dalje imamo primere, kjer je zgornji del razširjen in tudi polkrožno, kupolasto oblikovan (T. II, 1; T. VI, 4). Pri nekaterih primerih je, na sicer nekoliko razširjenemu delu, nekoliko plastičnih vzboklin, od katerih je ena na sredi, ostale so pa ob robu (T. II, 4; T. IV, 1; T. VI, 2). Dalje imamo primere, kjer je plastična vzboklina samo na sredi (T. II, 3). Zanimivo obliko predstavljajo falusi, pri katerih je zgornji del skoraj kroglaste oblike, toda s sedmimi globokimi in širokimi navpičnimi žlebovi, oblikovan kot nekakšen čekan (buzdovan) (T. IV, 3). Ravno tako zanimivi so pa tudi primeri, kjer je zgornji skoraj kroglasti del pokrit po celi površini s globokimi križajočimi se izrezi, tako da se javljajo bodisi bolj piramidalne ali pa nekoliko zaobljene manjše vzbokline. Po vsem kaže, da so pri takšnih primerih namerno naredili take vzbokline (T. II, 2; T. VI, 3).

Karakterističen moment pri naših falusih predstavlja tudi rdeča inkrustacija v vrezih ornametov. Poleg tega je zgornji del falusa tudi vedno rdeče barvan. Včasih je plast rdeče barve izredno debela, posebno pri primerih, ki imajo križajoče se izreze, kar pomeni, da so tako globoke vreze in izreze delali samo zato, da bi se barva čim lažje mogla ohraniti.

Posebno poglavje bi glede na obliko zahteval predmet sicer mogoče v obliki falusa, vendar pa v zgornjem delu povit (T. VI, 5).⁶ Vendar je še vedno vprašanje, ali ta predmet v resnici predstavlja falus, ali je to zgolj držaj kake posode, zajemalke ali podobno.

Falusi so navadno okoli 8—10 cm visoki ter imajo 3—3,5 cm v premeru, računajoč na sorazmerno ohranjenost fragmentov ter njihove dimenzije. Vendar imamo ravno tako tudi izredno velike primerke. Tako ima fragment nekega falusa (T. II, 1; T. VI, 4) 5 cm v premeru stebila, medtem ko je premer vrhnjega dela 5,9 cm. Tudi en falus s piramidalnimi vzboklinami (T. VI, 3) ima večje dimenzije kakor ostali. V resnici lahko sodimo, da so v glavnem falusi, ki jih danes imamo, vsaj približno istih velikosti, a so mogli biti tudi večji ali manjši.

Razširjenost takšnega tipa falusov je videti za sedaj omejena le na jadransko obalo ali na danilsko kulturo. Doslej znane lokalitete s takšnimi predmeti so Danilo, Smilčić in Bribirske Mostine. Ostala najdišča danilske kulturne skupine, kakor so Piramatovci,⁷ Šibenica pri Sinju,⁸ Markova spilja na otoku Hvaru,⁹ Pokrivenik na otoku Hvaru,¹⁰ Kakanj in Arnautovići v Bosni,¹¹ pa za sedaj nimajo takšnih predmetov, bodisi,

⁶ J. Korošec, Danilo in danilska kultura, T. 5, sl. 5.

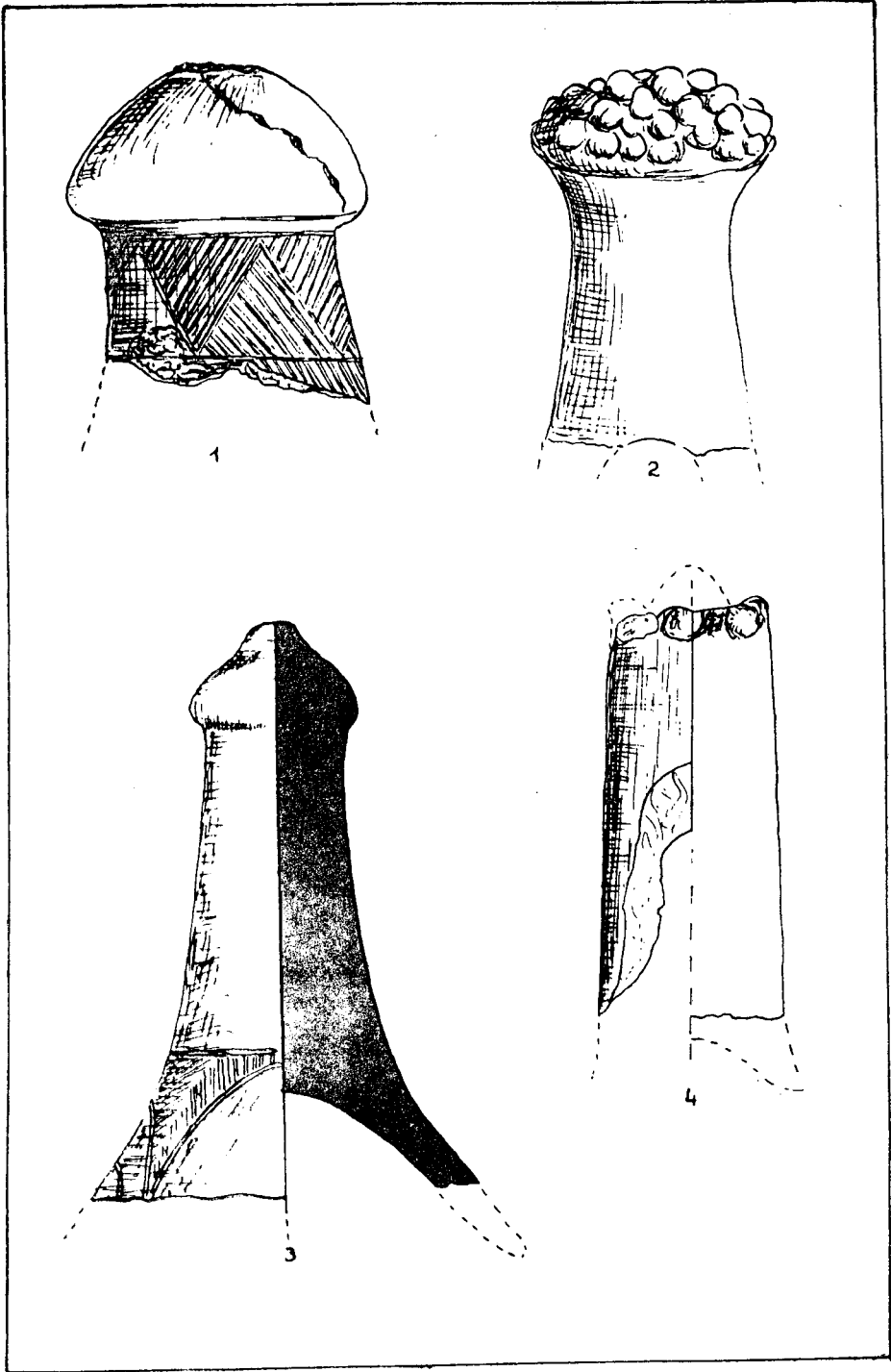
⁷ Doslej neraziskana, a ugotovljena lokaliteta.

⁸ Doslej znana le po slučajno najdenih predmetih (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIV, 152, 88 sl.).

⁹ G. Novak, Markova spilja na otoku Hvaru, Radovi i rasprave I, Zagreb 1959, 5 sl. — Radovi i rasprave II, Zagreb 1962, 19 sl.

¹⁰ V. Mirosavljević, Nalaz heladske kulture u spilji Pokrivenik na Hvaru. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIII, 1951, 623 sl. — G. Novak, Ljetopis Jugoslovske akademije 55, 1954, 49 sl.

¹¹ A. Benac, Osnovna Obilježja neolitske kulture u Kakanju, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1956, 167 sl. — Arheološki pregled I, Beograd, 1959, 12 sl.

Sl. 1. Danilo, 2—4 Brljirske Mostine (zmanjšano za $\frac{1}{3}$)

da še sploh niso raziskani, kot je npr. Piramatovci in Šibenica pri Sinju, ali pa so raziskovana samo s pomočjo sond. Nekatera seveda tudi vsaj danes ne kažejo močnejšo naselitev naše kulturne skupine. Tudi okolica Trsta, kamor je prodrla danilska kultura, nima sedaj nobenega znanega primera.¹² Kljub temu pa moramo sklepati, da je faluse uporabljala naša kulturna skupina povsod, kamor je prodrla tudi kulturna vaza. Slaba raziskanost ozemlja, ki se danes omejuje včasih samo na posamezne manjše sonde, ima za posledico pomanjkanje tudi takšnih predmetov, posebno če upoštevamo tudi dejstvo, da so vsaj trenutno falusi številčno skromnejše zastopani kakor kulturna vaza.

Drugo vprašanje pa nastaja glede tistih skupin, ki so v bližjem medsebojnem odnosu z našo kulturno skupino. Nobena od teh skupin doslej nima niti enega takšnega predmeta. Ripoljska skupina, ki kaže z danilsko stične točke posebno v slikani keramiki,¹³ nima niti kulturne vaze niti falusov. Če popolnoma upravičeno upoštevamo, da je ona tudi najbolj oddaljena od danilske glede na to, da jo od naše deli Jadransko morje, bi takšna odsotnost bila še delno upravičena. Problem se danes javlja tudi pri vprašanju o možnosti samega direktnega stika med tema kulturama. Nesporno je, da Jadransko morje ni predstavljalo nepremostljive ovire med njima.¹⁴ Že nekdanj se je pa pojavilo vprašanje, ali je bil tukaj direkten medsebojni vpliv ali pa vpliv ali skupni izvor iz nekega tretjega centra.¹⁵ Danes bi glede tega mogli postaviti še neko dodatno vprašanje, ki bi zajemalo bolj problem splošnega družbenega stanja, ekonomike in kulturnega razvoja, ki bi v določenih razmerah mogli povzročiti v materialni kulturi podobne ali sorodne rezultate, ki niso bili odvisni recimo od nekih direktnih medsebojnih stikov. Vendar pa o teh problemih ne moremo razpravljati na tem mestu.

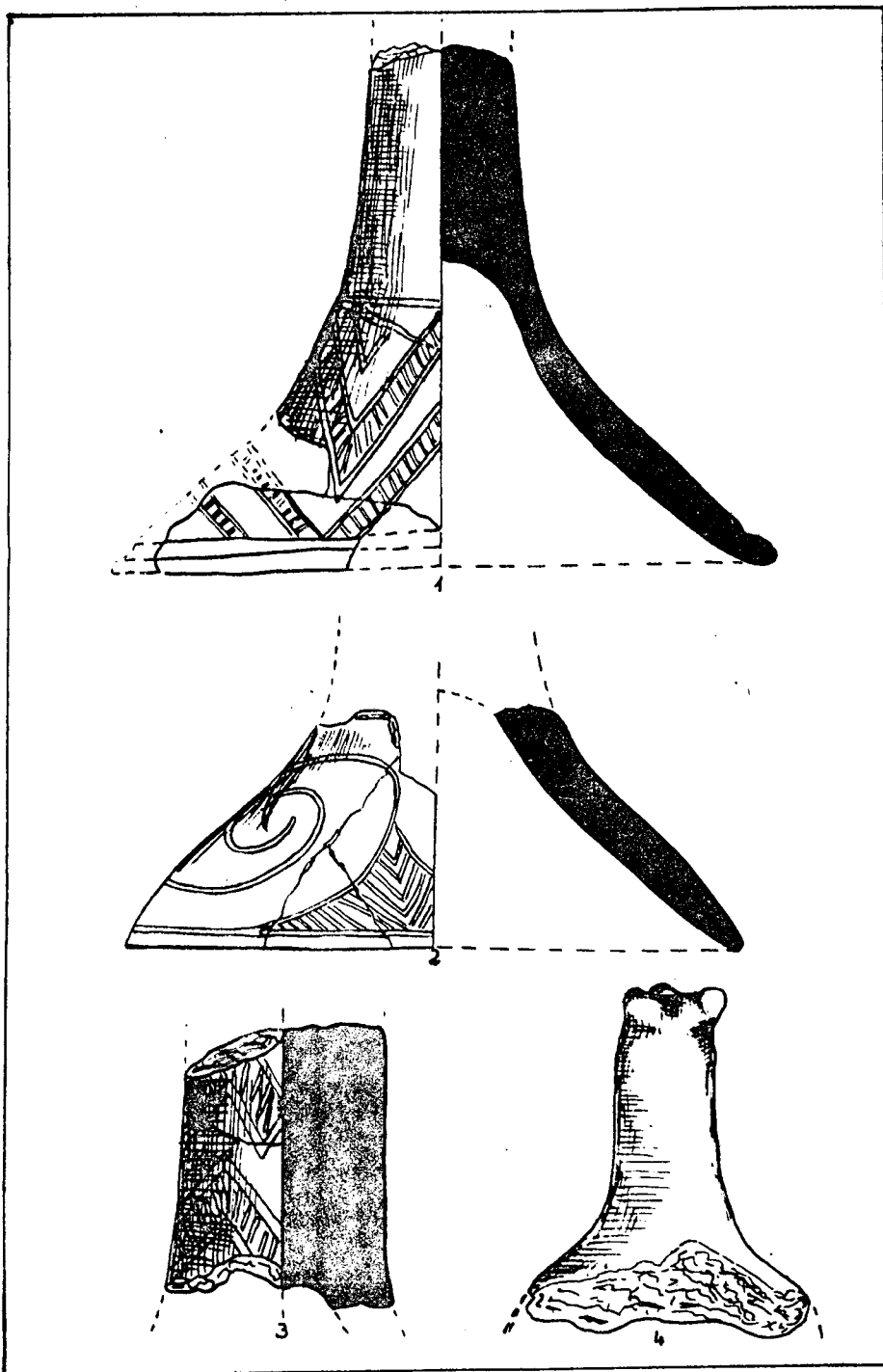
Med tem ko je odsotnost falusov in kulturne vaze v ripoljski kulturi še kolikor toliko razumljiva, bi bila veliko bolj kočljiva odsotnost takšnih kulturnih predmetov tako v butmirski kakor tudi v hvarski kulturni skupini. Posebno danes je takšno vprašanje opravičeno, ker imamo sedaj realno podlago za točno ugotovitev izvora tako ene kakor druge kulturne skupine. Kljub odporu posameznih bo problem izvora za te skupine potrebno iskati na drugi strani, kakor se je pa to doslej delalo. Danes ne obstajajo samo posamezni elementi, temveč vrsta sicer še neobjavljenih dokazov, ki bodo osvetlili ta problem s popolnoma drugega gledišča. Lahko samo trdimo, da so danilska in butmirska skupina na eni strani ter danilska in hvarska na drugi veliko močnejše medsebojno povezane, kakor so doslej domnevali. Zato je toliko bolj neverjetno, da niti butmirska niti hvarska kultura v svojem inventarju nimata niti kulturne vaze niti falusa. Možnosti za neka preliminarna tolmačenja je več. Na eni strani nam je butmirska skupina danes znana

¹² J. Korošec, Neolit na Krasu in v Slovenskem primorju, Zgodovinski časopis XIV, Ljubljana 1960, 15 sl.

¹³ J. Korošec, Neolitska naseobina u Danilu, 107 sl., 166 sl. — J. Korošec, Danilo in danilska kultura, 66 sl.

¹⁴ J. Korošec, Neolitska naseobina u Danilu, 166.

¹⁵ l. c. 166.

Sl. 1—3. Bribirske Mostine (zmanjšano za $\frac{1}{3}$), 4 Butmir

samo z dveh le delno raziskanih najdišč: Butmir¹⁶ in Nebo v dolini Bile blizu Travnika.¹⁷ Gradivo je sicer objavljeno, vendar ne v celoti. Zato je toliko teže zaslediti kak fragment, kljub še kasnejšim novim dopolnitvam ob monografijah, ki so pa v glavnem neznatne, katerega bi bilo mogoče povezati z našimi kulturnimi predmeti. Z drugimi besedami bi mogli pričakovati med še neobjavljenim gradivom tudi še kak fragment, ki bi pripadal bodisi kulturni vazi ali pa falusu. To pa tem verjetneje, ker imamo tudi v že objavljenem gradivu nekatere elemente, ki jih sicer za sedaj samo še domnevno lahko povežemo z nekaterimi našimi predmeti, predvsem s falusi. Omogočeno nam je to zato, ker imamo danes v krogu same danilske skupine že dovolj gradiva, ki je posebno glede zgornjega dela zelo raznovrstno. Tako imamo v Butmiru dva fragmenta, ki bi mogla pripadati falusom. Radimský in Hoernes ju sicer označujeta za držaja¹⁸ (T. III, 4; T. IV, 5). Prvi primer, ki je v svojem spodnjem delu votel in je verjetno bil tudi koničen, ima na vrhu, glavici, tri plastične vzbokline ter se more primerjati z nekaterimi našimi falusi, ki pa imajo več vzboklin, čeprav ni izključeno, da se bodo s podrobnim zaključnim delom pojavili tudi v krogu danilske kulturne skupine. Drugi primer bi mogli uvrstiti ravno tako med faluse kljub temu, da je zelo fragmentiran, predvsem zato, ker je bil ornamentiran z vseh strani z vrezanimi ornamentami, kar za noge posod, pa najsi bodo tudi kultne posode, ni niti malo verjetno.¹⁹ Težko je pa reči, ali bi bilo prišteti sem mogoče še kak doslej objavljen primer iz Butmira.²⁰ O tem danes ne moremo soditi, čeprav bi en primer nudil dokajšnjo možnost za takšno sklepanje. Tudi na najdišču Nebo pri Travniku imamo en primer zgornjega dela nekega predmeta, ki bi ga mogoče mogli uvrstiti v našo skupino²¹ (T. IV, 2). V kolikor se izkaže, da so vsaj nekateri primeri v resnici falusi, kar bi skoraj z verjetnostjo mogli trditi, je njih uporaba v krogu butmirske skupine tako rekoč neznatna, v primeri s pogostno uporabo v danilski kulturni skupini.

Podoben primer imamo tudi v hvarski kulturni skupini. Na doslej raziskanih najdiščih, ki so delno tudi objavljena, kot so Grapčeva spilja,²² Pokrivenik,²³ Markova spilja,²⁴ jama Gambera na otoku La-

¹⁶ Radimský-Hoernes, Die neolithische Station von Butmir, Wien 1895. — Fiala-Hoernes, Butmir II, Wien 1896.

¹⁷ A. Benac, Prehistorijsko naselje Nebo i problem butmirske kulture, Ljubljana 1952. — A. Benac, Istraživanja prehistorijskih nalazišta u dolini Bile. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1949—1950, 5 sl. — A. Benac, Neolitsko naselje u dolini Bile. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1953, 237 sl.

¹⁸ Radimský-Hoernes, Butmir I, T. IV, 18, 19; str. 19.

¹⁹ Vse doslej znane kultne posode ali njih fragmenti imajo noge ornamentirane le na vidnih mestih.

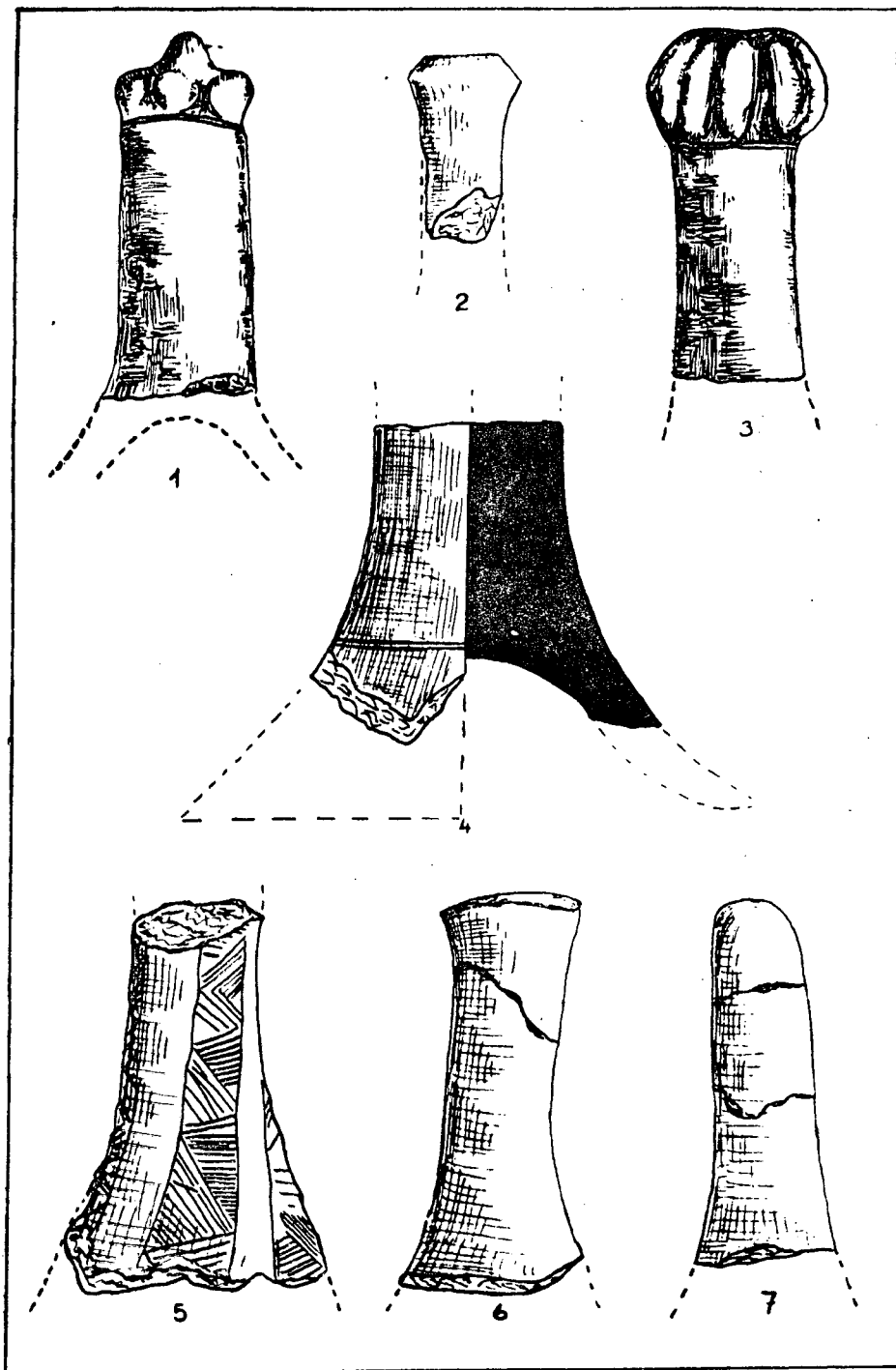
²⁰ Butmir I, 19, sl. 37, 38.

²¹ A. Benac, Prehistorijsko naselje Nebo, T. XII, 9.

²² G. Novak, Prehistorijski Hvar, Zagreb 1955.

²³ V. Miroslavljević, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIII, 1952, 124 sl. — G. Novak, 55 Ljetopis Jugoslavenske akademije 1954, 150 sl.

²⁴ G. Novak, Arheološki radovi i rasprave I, 5 sl. — G. Novak, l. c. II, 19 sl.

Sl. 1, 3, 4. Brůbirske Mostřine, 2 Nebo, 5 Butmřr, 6, 7 Lisiřřđi

stovo²⁵ itd., doslej ne kažejo nikakršnega predmeta, ki bi ga mogli prišteti med faluse. V isto skupino spada tudi okolica Trsta, kamor je segla tako danilska kakor tudi hvarska kultura.^{25a} Čeprav so tukaj bili najdeni fragmenti kulturnih posod, jih danes zaradi njih odsotnosti v močnejših postojankah matične dežele hvarske kulture moramo pripisati danilskemu vplivu ali nosilecem danilske kulture, živečim v Slovenskem primorju v času neolita.²⁶ Podoben primer je tudi s kultno vazo, ki je bila najdena v Zeleni pečini.²⁷ Ta je sicer po podatkih bila najdena v tretjem stratumu skupaj s *cardium-impresso* keramiko, kateri pa ne pripada, kakor ne pripadajo v krog te keramike tudi nekateri drugi fragmenti, najdeni v istem stratumu.²⁸ Vsaj nekateri fragmenti pripadajo začetkom stratuma II, nekateri pa utegnejo biti še veliko mlajši. Stratium II pa v Zeleni pečini pripada v glavnem hvarski kulturni skupini in sicer verjetno že neki kasnejši fazi, ne pa njenemu začetku. Tako bi tudi kulturna posoda v tej jami mogla pripadati časovno hvarski kulturi ali ostalim ostankom te kulture v Zeleni pečini, ker izrazitih danilskih ostalin v tej jami nimamo. Analizirajoč gradivo Zelene pečine bi pač mogli sklepati, da se je kulturna posoda tukaj uporabljala na samem začetku, ko se je pojavila hvarska. To bi se nekako ujemalo tudi s stratigrafskimi podatki, ker je baje tako in tako bila najdena v stratumu III, kamor pa, kakor je že omenjeno, ne spada. Obstaja pa tudi še neka druga možnost. Glede na to, da je to jama, ki je nikakor niso uporabljali kot mesto stalnega bivališča, nam verjetno manjkajo posamezne kulturne faze. Tako tukaj, ako izključimo kultno posodo, sledi *cardium-impresso* keramiki neposredno hvarska kultura in sicer, kakor je že omenjeno, v neki svoji kasnejši fazi. Tako bi tudi kulturna posoda mogla časovno pripadati danilski kulturni skupini, katere faze pa tukaj niso močnejše zastopane. Tudi Crvena Stijena ima podoben primer. Na tamkajšnjem najdišču je v stratumu II, ki leži nad stratumom III ravno tako z *impresso-cardium* keramiko, fragment kulturne posode²⁹ v okviru gradiva, ki bi ga mogli ravno tako pripisati danilski kakor hvarski skupini.³⁰ Vsekakor bi tukaj našli več danilskih elementov kakor pa hvarskih, česar pri Zeleni pečini ni. Vedno pa imamo pri tem samo kultno posodo, nikdar pa nimamo falusa. Seveda pa nikakor ne smemo trditi na podlagi takšnih primerov, da bi bil ta kulturni predmet omejen v glavnem samo na jadransko obalo. Že poprej so bile omenjene možnosti, da imamo falus tudi v butmirski kulturni skupini. Isto bi mogli soditi tudi za hvarsko. Res, da danes nimamo izrazitih primerov v

²⁵ A. Rachmelli, *L'isola di Lagosta nella preistoria*. In memoria di F. Malavolti, Modena 1956.

^{25a} J. Korošec, *Neolit na Krasu in v Slovenskem primorju*. *Zgodovinski časopis* XIV, 1960, 5 sl. (Glej tudi tam omenjeno literaturo.)

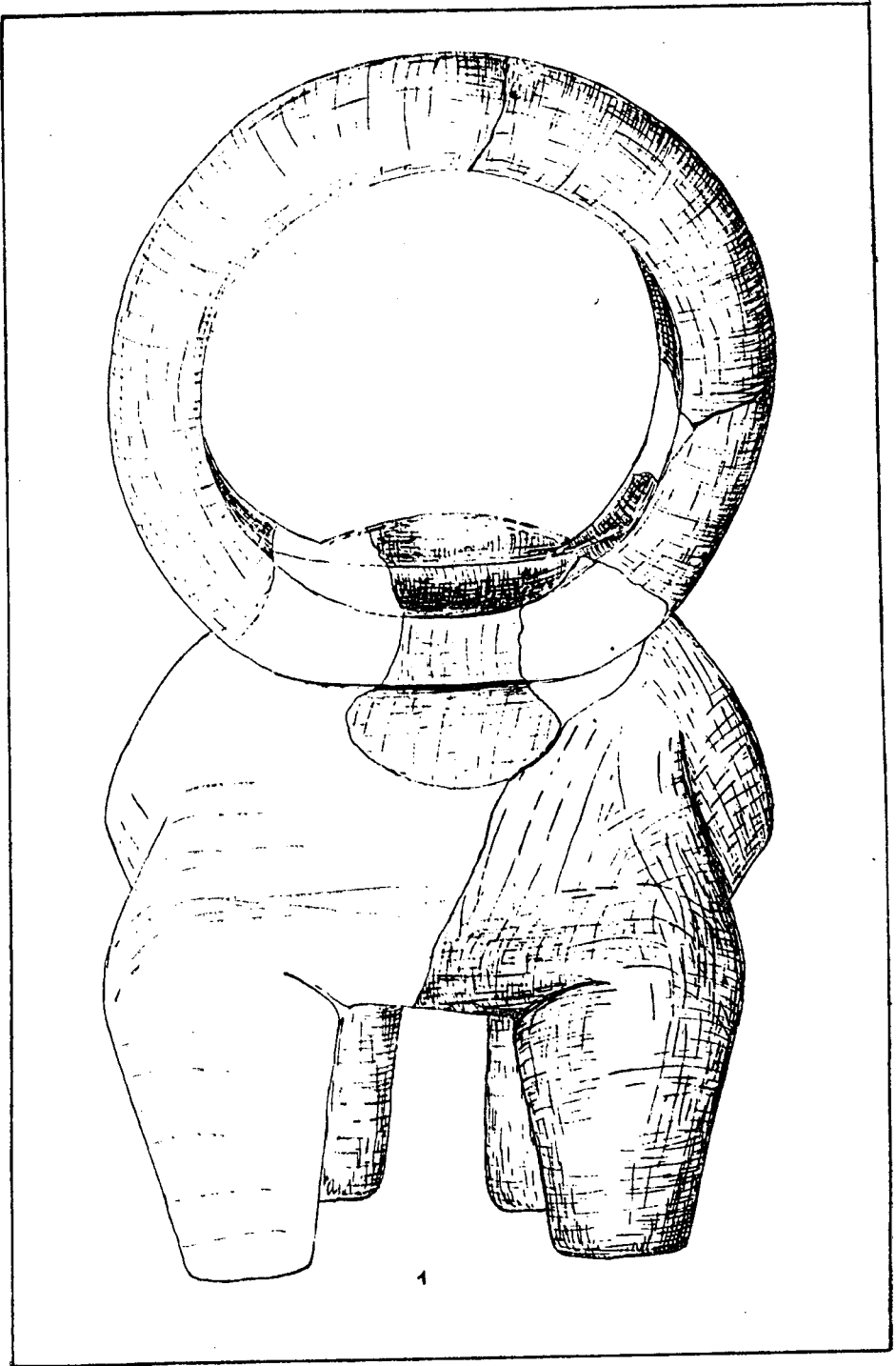
²⁶ l. c. 15 sl.

²⁷ A. Benac, *Zelena pečina*. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 1957, T. 13, sl. 5, 6.

²⁸ Primerjaj l. c. T. XI, XII in XIII, 1—4.

²⁹ A. Benac, *Crvena stijena 1955*. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 1957, T. IV, 4.

³⁰ *Ibid.* T. IV, 5, 6. Mogoče bi danilski skupini pripadal fragment na T. IV, 1. Žal na podlagi risb, podanih brez profilov, ni mogoče nič določnega sklepati. — *Ibid.* 1958, T. VI.

Danilo (zmanjšano za $\frac{1}{3}$)

centru razširjenosti te skupine, tj. ob jadranski obali in na otokih, vendar je pa v notranjosti ob Neretvi v Lisičičih zopet nekaj primerov, ki bi morda mogli soditi med naše predmete. To so sicer še delno dvomljivi predmeti³¹ (T. IV, 6, 7), vendar je dokajšnja možnost, da bi mogli predstavljati faluse. To pa predvsem zato, ker so tenki, nekateri celo z zaobljenim enim koncem ter jih ne moremo imeti za noge nekake posode. Malo je tudi verjetno, da bi vsaj nekateri primeri predstavljali držaje pokrovov, kakor tudi domnevajo.³² Zato bo pri natančnejši analizi gradiva vsekakor potrebno izločiti tiste primere, ki so mogli predstavljati ali ki so bili falusi. Vendar pa po dosedanjih podatkih takšni primeri ne spadajo v krog hvarske kulturne skupine na tem najdišču, temveč zopet prej v krog butmirske skupine.

Kulturna vaza je znana tudi na raznih najdiščih Grčije, predvsem v centralni Grčiji, a sega tudi že na Peloponez.³³ Čeprav je tam že popolnoma degenerirana, je vendar to ista oblika, kakor jo imajo naše kultne vaze. Zanimivo pa je, da se vsaj za sedaj drugo gradivo niti na splošno ne ujema z gradivom danilske kulturne skupine. Kljub kulturni vazi pa nimamo tudi tam znanega nobenega falusa. S. Weinberg, ki se je zanimal za ta problem, prinaša sicer v svoji razpravi o Elatei en primer s tega najdišča,³⁴ ki bi naj predstavljal falus, vendar je pa ta predmet preveč neizrazit, tako da je dokaj problematično, ali ga moremo uvrstiti v to skupino. Drugi primer, ki ga navaja,³⁵ pa za nas ne prihaja v poštev ne glede na to, ali predstavlja falus ali ne.

Glede na vse danes znane momente bi bilo kot prvo možnost mogoče domnevati, da se falus izven kroga danilske kulture ni v večji meri uporabljal. Druga možnost, ki je danes zelo verjetna že glede na nekatere sedaj nove momente, ki so se povsem nepričakovano pojavili, bi pa bila, da je namreč že danilska kulturna skupina v svoji IV. fazi in v nadaljnjem razvoju zgubila ali ni več uporabljala niti kultne posode niti falusa. Tako bi bilo povsem mogoče, da ju ne nahajamo v večji meri ali pa sploh ne, niti v butmirski niti v hvarski skupini.³⁶ Čeprav je trenutno ta domneva še najbolj verjetna, pa ima tudi svoje pomanjkljivosti. Mogoče bo to potrditi šele tedaj, ko bo dokazano, da IV. danilska faza ravno tako ni uporabljala teh objektov in jih je

³¹ A. Benac, Neolitiksko naselje u Sisičičima kod Konjaca, Sarajevo 1958, T. XXVIII, 4, 5.

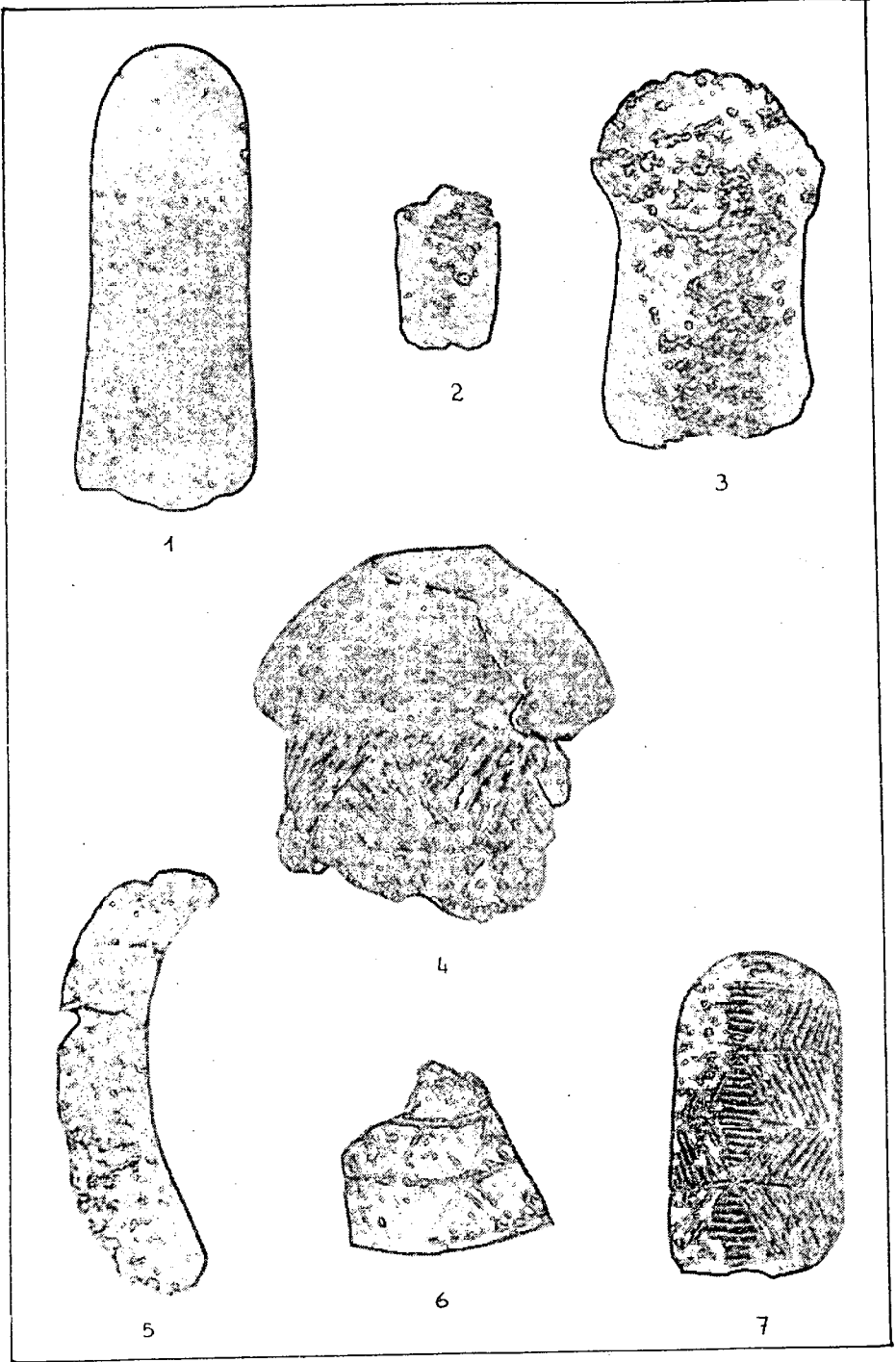
³² Ibid. 48.

³³ Korint, Elateia, Orhomenos, Chaeroneia, Drachmani, S. Weinberg, Excavations at prehistoric Elateia 1959, Hesperia 31, 1962, 190 sl. 12—13, T. 63—65. (Glej tudi tam omenjeno literaturo.)

³⁴ S. S. Weinberg, Hesperia 31, T. 68, c. 2.

³⁵ Ibid. 202. — Wace-Thompson, Prehistoric Thessaly, Cambridge 1912, sl. 76 j.

³⁶ Ze nekdanj domnevana IV. faza danilske kulturne skupine (J. Korošec, Danilo in danilska kultura, 36) se je sedaj pokazala kot povsem točna. Ona obstaja, čeprav ni še točno diferencirana po svojih elementih. Glede na ta moment bo pa potrebno popraviti nekdanja gledišča o začetku stika med butmirsko in danilsko kulturno skupino, medtem ko je to za hvarsko bilo domnevano že dokaj točno, pač s to razliko, da tukaj ne bo šlo več za neki kulturni stik in vpliv, temveč bolj za kulturni razvoj.

Sl. 1—7. Danilo

v večji meri ali pa popolnoma opustila. Kolikor je danes mogoče presoditi, žal le na temelju enega samega najdišča, ki pa poleg tega ni bilo niti sistematično raziskano in na katerem je tudi IV. faza danilske kulture,⁸⁷ v resnici ta faza več ne uporablja niti kultne posode niti falusa. Vendar pa, kakor je že omenjeno, utegne biti to le videz in sta se v tej fazi kljub temu mogla uporabljati vsaj še nekaj časa oba predmeta. Vsekakor sta pa kljub temu morala sčasoma priti iz uporabe, ker danes, kakor vemo, niti najdišča hvarske kulture, ki so mlajša od IV. danilske faze, ne kažejo sledov o uporabi take vrste predmetov. Podobno odsotnost opazamo celo v danilski slikani keramiki.⁸⁸ Poleg tega pa danes tudi o hvarski kulturni skupini ne moremo več misliti, da se je priselila na Jadran od nekod z vzhoda ali z ostalega Sredozemlja ali celo iz Afrike ali z Malte. Danes imamo že dovolj dokazov in razvojnih oblik, da moremo hvarsko kulturo imeti za avtohtono, razvito iz avtohtonih elementov tu živečih starejših kulturnih skupin. Tudi butmirski skupini moremo danes že dokaj zanesljivo določiti njen izvor, kakor je bilo do sedaj mogoče. Tudi nekdanja domneva, da je mogoče bila danilska od hvarske izrinjena ali celo uničena,⁸⁹ se je izkazala kot zgrešena. Danilska kultura, čeprav v nekoliko drugi obliki, zaradi razvoja traja še dalje, pač pa je dobila drugo ime ali je poimenošana kot neka druga kulturna skupina.

Omenjeni dve možnosti obstajata danes zaradi pomanjkanja uporabe falusa tako v hvarski kakor tudi v butmirski kulturi, kolikor se primeri, ki smo jih omenili, ne pokažejo v resnici kot falusi. Vendar pa bo tudi v tem primeru njihova uporaba omejena. Ne gre tukaj zgolj za uporabo kot tako in za zunanji videz, temveč gre za neki kult, tj. za neki globlji pomen, ki se je sčasoma ali popolnoma zgubil ali pa so samo zunanji, do danes ohranjeni znaki prišli iz uporabe. O teh in podobnih problemih je še težko razpravljati. Dejstvo pa je, da se kasneje niti kulturna posoda niti falus več ne uporabljata. Da tudi falus predstavlja kulturni predmet, za to ne govori le njegova oblika, ki praktičnega namena ni mogla imeti, temveč ravno tako tudi rdeča barva ali inkrustacija. Vrh falusa je bil redno rdeče barvan. Pri primeru, ki je imel na vrhu piramidalne vzbokline, nastale z globokimi in širokimi vrezi, je moral biti, sodeč po ostankih rdeče barve, ves izpolnjen z rdečo barvo. Zato so takšne vzbokline ali vrezi imeli čisto praktičen, ne pa ornamentalen namen za lažjo in trajnejšo inkrustacijo.

Med zanimive probleme spada vsekakor tudi vprašanje odnosa, ki ga je mogel imeti falus do kultne vaze. Nekakšna zveza med njima vse-

⁸⁷ Gradivo je trenutno še v obdelavi in ni še objavljeno.

⁸⁸ Slikana keramika kakor tudi nekateri drugi fragmenti v Markovi spilji na Hvaru pripadajo danilski kulturni skupini, ne pa hvarski. Podoben primer je tudi z jamo Pokrivčevnik. Zanimivo pa je, da nobena od teh jam ne kaže nekega zgodnejšega elementa, ki bi se mogel povezati na eni strani z začetki ali s I. fazo danilske kulture. Ravno tako pa ne kaže tudi nobenega elementa, ki bi pripadal IV. fazi te skupine, temveč pripadajo vsi elementi le bolj II. in III. fazi Danila.

⁸⁹ J. Korošec, Neolitska naselbina u Danilo, 144 sl.

kakor mora obstajati. Nejasno je pa danes, kako ju povezati. Ravno tako je pa tudi mogoče, da vsak od teh predmetov predstavlja znak nekega posebnega kulta. O kultni vazi je bilo izraženih že dokaj domnev.⁴⁰ Vendar pa to vprašanje še zdaleč ni rešeno. Ali je bila v zvezi s kultom vode glede na to, da so naselbine vedno na bolj močvirnatem zemljišču,⁴¹ ob rečici, potoku ali izviru, ali pa je bila v zvezi s kultom plodne sile, tega še ne moremo presoditi. Mogoče je bila pa tudi v zvezi z nekim tretjim, nam neznanim kultom. Vsekakor je oblika kulturne vaze karakteristična in edinstvena. V takšni obliki nam ni doslej nikjer znana, ako izpustimo tiste pokrajine, ki so jo kot kultni objekt sprejele z naše jadranske obale. Tudi naša oblika falusa mi ni znana v nobeni drugi kulturni skupini, niti v drugih pokrajinah. Ne glede na obliko in njene variante pa nastane vprašanje, kaj pravzaprav ta predmet predstavlja. Mogoča je domneva, da je to simbol moškega božanstva nasprotno vzhodnim balkanskim krajem, kjer imamo v izraziti ženski plastiki simbol ženskega božanstva. S tem seveda ni rečeno, da le-ta ni mogel biti v zvezi s kultom plodne sile. Seveda pa nikakor ni izključeno, da ne bi mogli imeti opravek z nekim nam doslej neznanim kultom.

V zvezi s prejšnjimi zanimivimi vprašanji, na katerih razjasnitev je potrebno še počakati, se pa postavlja še neko drugo vprašanje, na katerega je še nemogoče odgovoriti. Vendar je pa vprašanje samo mogoče postaviti, čeprav se bo lahko posameznikom zdelo nepravilno. To je vprašanje tedanje družbene ureditve. Glede na čas in kulturno razvojno stopnjo, tj. kameno dobo, dalje pa tudi glede na pojav figuralne plastike v obliki ženskega božanstva kot izraza plodne sile domnevajo o matriarhalni družbeni ureditvi. Danilska kulturna skupina sodi glede na čas in kulturno razvojno stopnjo prav tako v kameno dobo — neolit. Vendar je tukaj ženska figuralna plastika sploh neznan, kljub sosednim skupinam, ki imajo izrazito žensko figuralno plastiko. Pač pa se javlja falus, recimo kot simbol moškega božanstva, čeprav tudi le-ta more prav tako predstavljati plodno silo. Toda odsotnost ženskega božanstva, kolikor pač kulturne posode ne bo treba pripisati takšnemu ženskemu božanstvu, in pojav simbola moškega božanstva nas postavlja pred vprašanje, ali ni mogoče bil to tudi odraz družbene ureditve. Ne glede na večjo množino kulturnih posod, kar je pa lahko samo navidezno, obstaja tudi možnost, da so takšne kulturne posode služile v istem kultu kakor falusi, a so mogle biti le-tem podrejene. Ta domneva je še toliko bolj verjetna, ker so kulturne posode sicer po svoji obliki edinstvene, vendar pa glede na samo vsebino predstave neizrazite in nejasne. Samo tiste noge, ki niso pod ustjem, dajo včasih soditi o nekakšni antropomorfnih obliki, čeprav so tudi te izredno stilizirane. To je pa v resnici tudi vse, kar bi jih eventualno vezalo na antropomorfne predstave. Če upoštevamo tudi ta moment, tedaj prihaja še bolj

⁴⁰ Ibid. 55 sl. — Š. Batovič, Arheološki vestnik 1958/59, 79 sl. — Itd. (Glej v omenjenih člankih citirano literaturo.)

⁴¹ J. Korošec, Danilo in danilska kultura, 29 sl.

do izraza falus s svojo izrazito predstavo. Simbol moškega božanstva nasproti simbolu ženskega božanstva, ki bi bil poleg tega prvemu tudi še podrejen, pa utegne imeti svoj odmev tudi v družbeni ureditvi, ki bi se mogla bistveno razlikovati od ureditve, kakršno domnevamo za ostale kulturne skupine tega časa, bodisi na Balkanu kakor tudi drugod.

INTERESSANTE KULTGEGENSTÄNDE IM NEOLITHIKUM DES ADRIATISCHEN KULTURKREISES

Zusammenfassung

In der Danilo-Kulturgruppe wurden außerordentlich interessante Gegenstände gefunden, die wir als Phallen bezeichnen können. Neben dem schon des öfteren besprochenen Kultgefäß¹ sind dies die fast einzigen plastischen Gegenstände.² Ursprünglich wurde wegen ihrer Fragmentiertheit nur vermutet daß diese Gegenstände Phallen vorstellen könnten, später erwies sich diese Vermutung als richtig.^{3,4}

Die Basis der Phallen ist konisch und hohl, der obere Teil aber zylindrisch und vollgearbeitet.⁵ Nach einem Exemplar geurteilt (Taf. I, 4), konnte die Basis auch zylindrisch sein. Die Ornamentik bezweckt nur als Verzierung zu dienen. Einige Phallen sind unornamentiert (Taf. I, 1), andere haben nur die Basis ornamentiert (Taf. I, 2; Taf. II, 3; Taf. III, 1, 2; Taf. IV, 4), während einige auf der ganzen Oberfläche ornamentiert sind (Taf. I, 2; Taf. II, 1; Taf. VI, 1, 4, 7). Das Ornament bilden geradlinige und spiraloide Motive.

Der Phallus ist grundsätzlich immer gleich, stark variiert nur sein oberer Teil. Einige sind im oberen Teil halbkugelig geformt (Taf. I, 1, 3; Taf. VI, 1, 7), andere sind im oberen Teil erweitert und kuppelförmig (Taf. II, 1; Taf. VI, 4), bei einigen befinden sich auf der Kuppe einige plastische Warzen (Taf. II, 4; Taf. IV, 1; Taf. VI, 2), ferner kann sich auf der Kuppe auch nur eine Warze befinden (Taf. II, 3), während einige eine Kuppe von fast kugeliger Form haben, die durch breite vertikale Rillen fast wie ein Eberhauer (buzdovan) gestaltet ist (Taf. IV, 3) oder der obere, halbkugelige Teil ist mit sich kreuzenden tiefen Einritzungen bedeckt (Taf. II, 2; Taf. VI, 3), so daß allerlei mehr pyramidenförmige Warzen entstehen.

In den Ornamenteinritzungen befindet sich eine rote Inkrustation, außerdem ist auch die Phalluskuppe in der Regel stets rot gefärbt. Bei den Beispielen, die mit sich kreuzenden Einritzungen bedeckt sind, sind diese gänzlich mit roter Farbe ausgefüllt.

Ein besonderes Kapitel würde ein Gegenstand bilden, der im oberen Teil gewunden ist (Taf. VI, 5).⁶ Es ist jedoch noch nicht geklärt, ob auch er einen Phallus darstellt.

Die übliche Höhe der Phallen betrug etwa 8—10 cm und ihr Durchmesser 3 bis 3,5 cm. Es gibt aber auch außerordentlich große Beispiele. So betrug beim Fragment eines Phallus (Taf. II, 1; Taf. VI, 4) der Durchmesser der Rute 5 cm und der Durchmesser des oberen Teils 5,9 cm.

Einstweilen scheint es, als ob dieser Phallustyp nur auf die adriatische Küste bzw. auf die Danilo-Kulturgruppe beschränkt gewesen wäre. Trotzdem gibt es aus einigen Fundstätten keine entsprechenden Funde, wohl deshalb, weil sie noch nicht durchforscht oder nur sondiert sind.⁷⁻¹¹ Auch in der Umgebung von Trst, bis wohin die Danilo-Kultur gedrungen ist,¹² ist kein ähnliches Objekt bekannt.

Es ist interessant, daß bisher die umliegenden Kulturgruppen, die mit der Danilo-Kulturgruppe in Verbindung standen, keine solchen Objekte verzeichnen. So verhält es sich z. B. mit der Ripoli-Gruppe in Italien.¹³⁻¹⁵ Obwohl ein solches Nicht-Vorhandensein für diese Kultur noch verständlich wäre, ist es dies keineswegs der Fall für die Butmir- und die Hvar-Kulturgruppe. Das gilt heute noch umso mehr, weil alle diese Kulturen viel stärker mit-

einander verbunden waren, als man bisher angenommen hat. Obwohl die Butmir-Kultur heute nur aus zwei Fundorten bekannt ist und das Material nur zum Teil veröffentlicht,¹⁶⁻¹⁷ könnten wir doch voraussetzen, daß auch diese Kulturgruppe die Phallen kannte. Das dürfen wir umso mehr, weil die zwei bekannten Fragmente zwar als Henkel bezeichnet sind¹⁸ (Taf. III, 4; Taf. IV, 5), doch tatsächlich wohl auch Phallusfragmente darstellen könnten. Auch einige andere Beispiele dürften ähnliche Objekte darstellen (Taf. IV, 2).¹⁹⁻²¹ Die Hvar-Kulturgruppe hat aber bisher in der Tat kein einziges Beispiel aufzuweisen, das wir in diese Gruppe einordnen könnten.^{22-25a} An einigen Fundorten, wo es Überresten entweder von der Danilo- oder der Hvar-Gruppe gibt, sind zwar Kultgefäße zum Vorschein gekommen, doch niemals auch Phallen, wenigstens insofern das Material bisher bekannt ist. Das ist der Fall mit einigen Fundorten in der Umgebung von Trst, ferner jedoch auch mit der Zelena Pečina und den Crvene Stijene.²⁶⁻³⁰ Dagegen gibt es in Lisičići an der Neretva wieder einige Beispiele, die zu unserer Gruppe gehören könnten. Sie selbst sind zwar noch zweifelhaft, doch ist es recht gut möglich, daß sich unter dem dortigen Material auch solche Objekte befinden (Taf. IV, 6, 7).³¹⁻³²

Wenn auch in Griechenland heute das Kultgefäß schon in einer ganzen Reihe von Fundorten bekannt ist,³³ haben wir dort bisher keine Phallen. Das Beispiel, das S. Weinberg aus Elateia³⁴ anführt, ist recht unausgeprägt, während wir das Exemplar aus Thessalien überhaupt nicht berücksichtigen können.³⁵

In Anbetracht auf den heutigen Wissensstand könnten wir schließen, daß der Phallus außerhalb der Danilo-Kultur nicht verwendet wurde. Die zweite Möglichkeit wäre, daß schon die IV. Phase der Danilo-Kultur sowohl die Verwendung des Kultgefäßes als auch des Phallus aufgab. Dann wäre die Nicht-Vorhandensein solcher Objekte verständlich, oder ihre nur spärliche Verwendung im Rahmen der Butmir- und der Hvar-Kultur.³⁶ Die Unzulänglichkeit liegt einstweilen darin, daß die IV. Phase der Danilo-Kultur noch nicht erforscht ist und auch bisher nur aus einem Fundort bekannt ist.³⁷ Insofern man feststellen konnte, wurden hier in der Tat in dieser Phase weder Phallus noch Kultgefäß mehr verwendet, doch kann uns dieser Anschein auch täuschen.

Jedenfalls hatte der Phallus eine bestimmte tiefere Bedeutung ähnlich wie die Kultvase. Es ist aber heute noch schwierig, über diese Probleme zu sprechen. Unter die interessanten Probleme gehört auch die Beziehung des Phallus zur Kultvase. Es ist nicht ausgeschlossen, daß sie in gegenseitiger Verbindung stehen, doch kann auch jedes für sich das Kennzeichen eines besonderen Kults darstellen.⁴⁰⁻⁴¹ Mit allen solchen Fragen steht aber in Verbindung auch die Frage, ob nicht diese Plastik ihren Ursprung aus der damaligen Gesellschaftsordnung herleitet. Bekannt sind die Blickpunkte betreffend die weibliche figurale Plastik, die in der Danilo- und auch in der Hvar-Kultur überhaupt nicht vorkommt. Es besteht kein Zweifel, daß auch der Phallus die Zeugungskraft darstellt, doch ist diese schon in ihrer Vorstellung selbst nicht identisch mit der Vorstellung der weiblichen figuralen Plastik.